

Marian Chudzyński

Sytuacja Kościoła Katolickiego w powiecie gostynińskim podczas okupacji niemieckiej w latach 1939–1945

Podobnie jak na innych terenach okupowanej Polski okupant niemiecki starał się ograniczyć rolę Kościoła i duchowieństwa w powiecie gostynińskim, aby Kościół i duchowieństwo nie stało się oparciem dla ruchu społecznego oporu, a także konspiracji.

Niemcy rozpoczęli prześladowanie duchowieństwa diecezji płockiej od aresztowania już w lutym 1940 r. najwyższych dostojników kościelnych diecezji płockiej – ks. biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego i biskupa sufragana Leona Wetmańskiego, a także wielu księży¹. Artykuł jest syntezą i próbą przybliżenia tematyki określonej w tytule na podstawie dostępnych publikacji.

W 1940 r. Niemcy zamknęli wszystkie kościoły katolickie na terenie powiatu gostynińskiego, w dekanacie gostynińskim i gąbińskim. Czynny był jedynie kościół w Czermnie koło Gąbina, ale tylko w niedzielę i święta, od godziny 8.00 do godziny 12.00. W czasie mszy świętej nie wolno było głosić kazań. W pozostałe dni tygodnia kościół w Czermnie był zamknięty, a klucze oddawano do urzędu gminnego w Juliszewie, odległym o 6 km². Proboszczem był nadal ks. dr Wincenty Helenowski. Fakt, że kościół w Czermnie był czynny jako jedyny w powiecie gostynińskim tłumaczono tym, że wspomniany proboszcz Wincenty Helenowski miał wyrazić publicznie swoje niezadowolenie, że gąbińska policja w pierwszych dniach wojny zastrzeliła pastora Brunona Gutknechta, za jego wrogi stosunek do polskich mieszkańców Gąbina. Również koloniści niemieccy z Powiśla bronili

¹ Ks. M. M. Grzybowski, *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939–1945*, wydanie II, Włocławek–Płock 2002, s. 23; idem, *Diecezja płocka*, [w:] *Życie religijne pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 408–409.

² J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin–Pułtusk 2013, s. 463.

ks. Helenowskiego, pamiętając jego postawę *powstrzymującego ludność polską od wystąpień antyniemieckich na Powiślu, tuż przed wybuchem wojny i w pierwszych dniach września 1939 r.*³.

Jak pisze autor monografii *Dzieje Gąbina i okolic* Janusz Szczepański: *Kościół w Czermnie w każdą niedzielę był przepełniony. Oprócz parafian do Czerdna przyjeżdżały tłumy wiernych z sąsiednich osieroconych parafii, nawet z odległego o 28 km Gostynina. Większość wiernych korzystała ze spowiedzi i komunii św. Żandarmów i miejscowych Niemców razily tłumy zbierające się przed kościołem w Czermnie, część bowiem Niemców mieszkała koło kościoła lub też przy drogach wiodących do świątyni. Niektórzy z nich za nieoddawanie ukłonu itp. bili spieszących do kościoła, a żandarmi często stawali po drogach i sprawdzali dokumenty⁴. Pamiętam, jak moje starsze rodzeństwo brat Stanisław i siostra Janina prawie co niedziela pokonywali siedmiokilometrową drogę do Czerdna i uczestniczyli w niedzielnej mszy świętej.*

Działalność proboszcza Czerdna ks. Helenowskiego była bacznie obserwowana przez miejscowych Niemców. Był trzykrotnie aresztowany. Plebania w Czermnie była często kontrolowana przez miejscową żandarmerię i Gestapo. Mimo to ks. Helenowski pomagał potrzebującym pomocy parafianom. Przeprowadził się też przez Wisłę i przewoził artykuły spożywcze dla księży biskupów Nowowiejskiego i Wetmańskiego umieszczonych początkowo po ich aresztowaniu w budynku Szkoły Podstawowej w Słupnie⁵.

Przez pewien czas odprawiane były też nabożeństwa w Gąbinie, a potem w Trębkach przez ks. B. Lutyńskiego. Pochodził z dekanatu rypińskiego, 6 września 1940 r. otrzymał od internowanego biskupa A. Nowowiejskiego nominację na administratora parafii Gąbin. Jak podaje ks. profesor Michał Marian Grzybowski, obsługiwał parafie w Gąbinie i w Trębkach w dekanacie gostynińskim do 19 czerwca 1942 r. Obsługiwał je sposobem misyjnym, odprawiając msze w tych kościołach w odstępach dwutygodniowych⁶.

1 grudnia 2019 r. w „Gościu Niedzielnym” (nr 48) ukazał się niezwykle dramatyczny artykuł ks. Włodzimierza Piętki „Zburzony kościół, zabici księża”. We wstępie artykułu Autor pisze: *Chyba najboleśniej ze wszystkich parafii diecezji wojna uderzyła w Gostynin. Dziś jednak powoli rodzi się nadzieja, że gostynińscy kapłani może kiedyś zostaną wyniesieni na ołtarze⁷.*

³ Ibidem, s. 443, 463. Zob. też rozdział *Placówka w Czermnie* w pracy A. M. Wrześnińskiej, *Ruch oporu ZWZ-AK w Obwodzie Gąbin*, Sierpc 2010, s. 181-186.

⁴ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, s. 463-464.

⁵ B. Wrześnińska, *Potrzebny był kościół, więc go zbudowaliśmy*, Gąbin 2012, s. 23; J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, s. 478; J. Bigus, *Helenowski Wincenty (1893–1980), proboszcz i dziekan parafii św. Marcina w Gostyninie*, [w:] *Gostyniński Słownik Biograficzny*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2017, s. 122.

⁶ Ks. M. M. Grzybowski, *Diecezja płocka*, [w:] *Życie religijne pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, (red.) Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 414-415.

⁷ Ks. W. Piętka, *80. rocznica męczeństwa. Zburzony kościół, zabici księża*, „Gość Niedzielnym”, „Gość Płocki” 2019, nr 48 z 1 grudnia, s. IV.

Gostynin został zajęty przez Niemców 16 września 1939 r. W tym dniu albo w następnym zmuszono ks. Apolinarego Kaczyńskiego proboszcza gostyńskiego do mycia niemieckich samochodów. 9 lub 10 listopada 1939 r. ks. Kaczyński został aresztowany przez żandarmów niemieckich, mimo że był chory. Został umieszczony w gostyńskim „maglu” przy obecnej ulicy Kutnowskiej. Niemal natychmiast trzej jego wikariusze: ks. Antoni Dubas – duszpasterz gostyńskich dzieci i chorych, ks. Stanisław Krystosik – pierwszy w Polsce kapłan lotnik oraz ks. Kazimierz Stankiewicz – współpracownik misji, ksiądz „z powołania” dobrowolnie ofiarowali się w zamian za zwolnienie chorego proboszcza. W dwa dni później zostali aresztowani. 1 grudnia 1939 r. wymienieni trzej księża wikariusze zostali rozstrzelani w Wólce Łąckiej w pobliżu Gostynina. Jak pisze ks. Wacław Jezusek, długoletni rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku: *po każdej z trzech serii strzałów z karabinów ręcznych następowały pojedyncze strzały rewolwerowe. Po pierwszej serii strzałów słychać było krzyki: <<Jezu>> kilkakrotnie <<Jezus, Maryja>>. A po drugiej i trzeciej serii wszystkie krzyki zamilkły. Jak wynika ze świadectw i dokumentów ekshumacji, ciała trzech księży były szczególnie maltretowane⁸, a ks. Kazimierz Stankiewicz miał głowę oddzieloną od tułowia.*

⁸ Ibidem; zob. też: ks. H. Seweryniak, Ł. Zieliński, *Nikt nie ma większej miłości. Męczeństwo kapłanów gostyńskich w latach II wojny światowej*, Płock–Gostynin 2009, s. 8, 33, 105; ks. W. Piętka, *W 80. rocznicę męczeńskiej śmierci. Jasny punkt odniesienia*, „Gość Niedzielny”, „Gość Płocki” 2019, nr 45 z 10 listopada, s. III; *Ziemia płocka oskarża, hitlerowskie zbrodnie w lasach łąckich*, (oprac.) J. Matuszewski, „Trybuna Mazowiecka” 1971, nr 310 z 29 grudnia; B. Konarska-Pabiniak, *Pamięci ks. Kaczyńskiego i jego trzech wikarych*, „Głos Gostyński” 1999, nr 19; idem, *Pamięci męczenników w sutannie*, „Głos Gostyński” 2009, nr 12, s. 5; M. Ziętek, *Bohaterowie z Woli Łąckiej*, „Głos Gostyński” 2009, nr 12; A. Waloch, *Łącki Katyń*, „Gazeta Gostyńska” 1999, nr 24 z 17 grudnia; ks. W. Lis, *Martyrologia duchowieństwa diecezji płockiej podczas II wojny światowej*, [w:] *Studia Płockie*, t. III, *Kościół Płocki XI–XX wieku. Jubileuszowa Księga Pamiątkowa 900-lecia Diecezji*, część I, (red.) J. Kłoczowski, Płock 1975, s. 389; (eg), *W parafii p.w. św. Marcina. Promocja książki o męczennikach*; (eg), *70. rocznica wydarzeń w Woli Łąckiej. Pamięć musi trwać*, „Tygodnik Płocki” 2009, nr 49 z 8 grudnia.

Okładka książki ks. Henryka Seweryniaka i Łukasza Zielińskiego *Nikt nie ma większej miłości...*, poświęconej kapłanom gostyńskim zamordowanym podczas II wojny światowej

Mieszkania wikariuszy na plebanii poddano dokładnej rewizji, a następnie zapieczętowano. W mieszkaniu obok ks. kanonika Apolinarego Kaczyńskiego zamieszkał niemiecki sędzia.

Niemcy 13 września 1939 r. zajęli dawną osadę fabryczną (papiernia) Soczewkę. W osadzie można było zauważyć napiętą atmosferę, ludzie byli zdenerwowani pobylem niemieckich żołnierzy. Mimo to proboszcz miejscowej parafii ks. Paweł Kwiatkowski nie opuścił swojej parafii. Jak pisze ks. profesor M. M. Grzybowski, ks. proboszcz Kwiatkowski swoją postawę przypłacił aresztowaniem wraz z 20 innymi mężczyznami. Wszystkich jako zakładników wywieziono do Płocka i umieszczono w kaplicy Gimnazjum im. Marszałka Stanisława Małachowskiego. Po 8 dniach pobytu w Płocku ksiądz został zwolniony i mógł powrócić do Soczewki. Tu zastał plebanię zdemolowaną przez Niemców⁹. W sobotę, 23 września, doszło w pobliżu plebanii do tragicznego zdarzenia. Niemcy zebrali tu około 50 osób, głównie mężczyzn. Poszukiwali też proboszcza, *kiedy go znaleźli, doprowadzili do zgromadzonych już mężczyzn i wypytywali o to, czy on, bądź inni mężczyźni strzelali do Niemców. Proboszcz kategorycznie zaprzeczył tym zarzutom oświadczając, że ani on, ani nikt z mężczyzn tego*

⁹ Ks. M. M. Grzybowski, *Soczewka. Dzieje osady i parafii*, Płock 1994, s. 35.

nie robił. Przed pytaniem, po dołączeniu księdza do zatrzymanych mężczyzn, kazano mu kopać dół. Ponieważ kopanie szło powoli, rozkazano, aby zrobił to jeden ze stojących obok mężczyzn; był to parafianin o nazwisku Jankowski.

Po oświadczeniu ks. Kwiatkowskiego, że nikt z Polaków nie atakował Niemców, jeden z gestapowców strzelił do niego w plecy. Ksiądz upadł do świeżo wykopanego dołu. Jankowskiemu kazano zakopać zastrzelonego proboszcza¹⁰.

Ks. proboszcz Paweł Kwiatkowski.

Ks. Paweł Kwiatkowski, proboszcz w Soczewce w latach 1921–1939.

Źródło: M. M. Grzybowski, *Soczewka. Dzieje osady i parafii*, Płock 1994.

Pogrzeb zamordowanego proboszcza odbył się dopiero po uzyskaniu zgody od władz niemieckich. Odkopane zwłoki zostały pochowane na miejscowym cmentarzu. Uroczystościom pogrzebowym przewodniczył ks. kanonik Apolinary Kaczyński, dziekan gostyński. W pogrzebie brała udział liczna grupa parafian z Soczewki i okolicy¹¹. Był to najwcześniej aresztowany i zamordowany ksiądz z diecezji płockiej.

¹⁰ Ks. M. M. Grzybowski, *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej...*, s. 144–145; zob. (Eg), *Soczewka. Pomnik Księdza Kwiatkowskiego*, „Tygodnik Płocki” 2004, nr 43.

¹¹ Ks. M. M. Grzybowski, *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej...*, s. 145.

Grób ks. P. Kwiatkowskiego na cmentarzu w Soczewce.
Fot. Zdzisław Zdziarski 1975

Członkowie Sekcji Historycznej TNP (ks. prof. dr hab. Michał Grzybowski, dr Marian Chudzyński, dr Anna Stogowska, mgr Kazimierz Urbański) podczas składania kwiatów na pomniku ks. P. Kwiatkowskiego w Soczewce w 60. rocznicę stracenia kapłana przez Niemców. 23 września 1999 r., godz. 21.00.

11 czerwca 1941 r. aresztowany został przez Niemców wspomniany już proboszcz i dziekan gostyński ks. kanonik Apolinary Kaczyński. Jak podaje ks. profesor M. M. Grzybowski, 15 czerwca odbyła się egzekucja 10 aresztowanych osób na placu

przed łaźnią żydowską na ul. Olszowej. Świadkiem egzekucji był m.in. ks. Kaczyński. Po egzekucji wielu więźniów odprowadzono do aresztu, w tym ks. Kaczyńskiego. Na drugi dzień zostali wywiezieni do Inowrocławia. Jak pisze wielokrotnie cytowany ks. profesor M. M. Grzybowski: *Gdy miał wsiadać do wagonu, odwrócił się jeszcze i – mimo uderzenia w twarz przez żołnierza – zrobił ręką znak krzyża nad otaczającymi go mówiąc: <<Zostańcie z Bogiem>>. Tak żegnał proboszcz swoich parafian*¹². Przebywając w więzieniu w Inowrocławiu, pewnego dnia *schodząc po schodach w więzieniu, został uderzony kolbą karabinu przez strażnika, stoczył się po schodach co spowodowało połamanie żeber i ogólne potłuczenie. Mało tego zbito go tak, że niebawem, to jest 26 grudnia 1941 roku zmarł. Miał wówczas 73 lata. Po wojnie ciało ks. Kaczyńskiego sprowadzono do Gostynina i pochowano na miejscowym cmentarzu*¹³.

Z dekanatu gostyńskiego poza wymienionym ks. proboszczem i dziekanem Kaczyńskim i trzema wikariuszami zostali aresztowani następujący księża¹⁴:

- ks. Szczepan Ryglewicz, był proboszczem w parafii w Duninowie w latach 1936–1941, został aresztowany 6 października 1941 r., był wywieziony do obozu znajdującego się w klasztorze w Łądzie, 30 października 1941 r. przekazany do obozu koncentracyjnego w Dachau, udało mu się przeżyć ten obóz, powrócił do Duninowa, gdzie pełnił obowiązki proboszcza w latach 1945–1946.

- ks. Józef Szczepkowski był proboszczem parafii Sokołów, aresztowany 26 sierpnia 1940 r., został zamordowany w obozie Dachau.

¹² Ibidem, s. 116.

¹³ Ibidem, s. 117.

¹⁴ Wykaz księży aresztowanych i zamordowanych z dekanatu gostyńskiego i gąbińskiego został opracowany na podstawie następującej literatury: ks. M. M. Grzybowski, *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939–1945*, wydanie II, Włocławek–Płock 2002; *Diecezja Płocka. Struktura personalno-administracyjna (Stan z dnia 1 października 1974 r.)*, Płock 1978, zob. *Dekanat Gąbiński*, s. 199 i *Dekanat Gostyński*, s. 214; J. Bigus, *Kaczyński Apolinary (1868–1941), proboszcz parafii św. Marcina w Gostyninie*, (w:) *Gostyński Słownik Biograficzny*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2017, s. 147–148; B. Konarska-Pabiniak, *Gostynin. Szkice z przeszłości*, Gostynin 2004, s. 290; idem, *Pamięci ks. Kaczyńskiego i jego trzech wikarych*, „Głos Gostyński” 1999, nr 19; idem, *Droga krzyżowa gostyńskich księży*, „Tygodnik Płocki” 1990, nr 16 z 22 kwietnia, s. 3; J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin–Pułtusk 2013, s. 453, 460, 461, 792; A. M. Wrzesińska, *Ruch oporu ZWZ-AK w Obwodzie Gąbin*, Sierpc 2010, s. 158–159, 182; M. Szymański, *Gmina Słubice. Zarys monograficzny*, Płock 2010, s. 286–287 (ks. Leon Mossakowski, ks. Telesfor Jaskulski); J. B. Nyczek, *Gmina Sanniki. Przyroda. Dzieje. Społeczeństwo*, Płock 2011, s. 112 (ks. Ludwik Mocarski); A. Sumliński, *Stulecie Kościoła Niepokalanego Pożycia Najświętszej Marii Panny w Nowym Duninowie*, „Rocznik Gostyński” 2016, t. IV, s. 208 (ks. Szczepan Ryglewicz); M. Osmalek, *Zarys dziejów parafii św. Marcina w Gostyninie*, „Rocznik Gostyński” 2016, t. IV, s. 141; J. Wojtasiak, M. Żuchniewicz, *Ofiary dwóch totalitaryzmów na terenie gminy Szczawin Kościelny w latach 1939–1956*, „Rocznik Gostyński” 2012, t. III, zob. s. 229–232 – *Losy księży*; E. Szubska-Bieroń, *II wojna światowa i lata okupacji hitlerowskiej (1939–1945) w Gostyninie*, (w:) *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2010, s. 477–481; B. Konarska-Pabiniak, *Tradycja Mazowska. Powiat gostyński. Przewodnik subiektywny*, Warszawa 2013, hasło: *Mocarski Ludwik, ksiądz*, s. 61–62; M. Kwiatkowska, *Korzeń. Dzieje świątyni i parafii w latach 1927–2017*, „Nasze Korzenie” 2017, nr 13, s. 58; M. Sokołowski, *Leśniczówka w Korzeniu jaką pamiętam*, „Nasze Korzenie” 2013, nr 4, s. 101; ks. M. M. Grzybowski, *Ks. Władysław Tomasz Mąkowski (1885–1945)*, (w:) *Ludzie TNP. Słownik biograficzny (1820–2020)*, Płock 1919, s. 141.

- ks. Marian Kubal był m.in. wikariuszem w Trębkach od sierpnia 1939 r. do chwili aresztowania w końcu sierpnia 1940 r. Jak pisze ks. M. M. Grzybowski: *przebył męczeńską drogę przez więzienie w Gostyninie, Szczeglinie oraz od 29 sierpnia 1940 roku obóz koncentracyjny w Sachsenhausen, a od 14 grudnia 1940 roku w Dachau, oznaczony numerem obozowym 22771. Udało mu się przeżyć obóz w Dachau. We wrześniu 1950 r. powrócił do Płocka. W 1952 r. został proboszczem parafii Zagroba.*

- ks. Antoni Szalkiewicz, proboszcz parafii Solec, został aresztowany 26 sierpnia 1940 r., zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau.

- ks. Józef Chyczewski, proboszcz parafii Suserz, został aresztowany 26 sierpnia 1940 r., zginął w Dachau.

- ks. Henryk Łebkowski, był proboszczem w Szczawinie Kościelnym, aresztowany jak większość księży z dekanatu gostynińskiego 26 sierpnia 1940 r., zginął w Dachau.

- ks. Piotr Bytof pochodzenia francuskiego był krótko proboszczem w Trębkach (31 grudnia 1939 – 26 sierpnia 1940 r.). Został aresztowany rano 26 sierpnia 1940 r. wraz ze swoim wikariuszem ks. M. Kubalem. Został skierowany do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Jak pisze wielokrotnie cytowany ks. M. M. Grzybowski: *Rankiem 15 września 1940 roku, w niedzielę, za uczestnictwo księży we mszy św., blokowi zarządzili kilkugodzinne ćwiczenia karne, które wyczerpały ks. Bytofa tak, że omdlałego odtransportowano do obozowego szpitala. Nie miał żadnej opieki. Zapadł na ciężkie zapalenie płuc i w środę nad ranem, 18 września 1940 roku zmarł [...]. Miał wówczas 46 lat.*

Z dekanatu gąbińskiego zostali aresztowani i w większości zamordowani:

- ks. Władysław Turowski, proboszcz i dziekan w Gąbinie, był aresztowany 26 sierpnia 1940 r., początkowo był więziony w Dachau, następnie został przewieziony do obozu w Mauthausen. Tu dowiedział się, że zbudowany niedawno kościół w Gąbinie został rozebrany. Jak wspominał ks. Wiktor Spinek, ks. Turowski wówczas *rozplakał się [...]. Płakał długo, długo, jak małe nieutulone dziecko. Pocieszałem go, że wróci, pobuduje drugi, nowy, piękniejszy. <<Nie kpijcie ze mnie>>. W ostatnich dniach życia był ciężko chory, zmarł 13 kwietnia 1942 r.*

Ks. kanonik Władysław Turowski, proboszcz gąbiński

- ks. Ludwik Mocarski, proboszcz parafii w Sannikach, aresztowany 6 października 1941 r., zmarł w Dachau 26 lipca 1942 r.

- ks. Władysław Duszczyk, proboszcz w Dobrzykowie w latach 1932–1940, aresztowany został przez Niemców 26 sierpnia 1940 r., był zagazowany w Dachau 4 maja 1942 r.

- ks. Marian Franciszek Żebrowski był wikariuszem w Gąbinie u ks. Władysława Turowskiego w latach 1934–1940, aresztowany 26 sierpnia 1940 r., początkowo od 29 sierpnia przebywał w obozie Sachsenhausen, a następnie 14 grudnia 1940 r. został przewieziony do obozu w Dachau. Udało mu się przeżyć pobyt w tym obozie, gdzie doczekał się jego wyzwolenia przez wojska amerykańskie. Do kraju wrócił 31 maja 1947 r. 5 lipca 1947 r. został proboszczem w Zieluniu nad Wkrą, gdzie duszpasterzował 23 lata.

- ks. Telesfor Jaskulski, wikariusz w parafii Słubice w latach 1933–1939, administrator parafii Życk od grudnia 1939 r. do października 1941 r., zginął 6 maja 1942 r. w komorze gazowej w Dachau. Miał wówczas 37 lat. Był wspaniałym wikariuszem w Słubicach. Szanowali go parafianie, a szczególnie młodzież, organizował dla niej odczyty, wycieczki, opiekował się chórem. Podarował mojemu bratu Stanisławowi książkę ks. Aleksandra Lipińskiego *Archeologia biblijna*.

Zdj. 6. Książka *Archeologia biblijna* z biblioteki ks. T. Jaskulskiego z jego podpisem.

Zdj. z archiwum Autora.

- ks. Antoni Rogowski, proboszcz w Korzeniu koło Gąbina w latach 1938–1940, 26 sierpnia 1940 r. został aresztowany i uwięziony najpierw w Szczeglinie, następnie w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, a 14 grudnia tegoż roku przewieziono go do obozu w Dachau. Udało mu się przeżyć ten obóz, powrócił do kraju. Od 20 marca 1946 r. był proboszczem w Gozdowie, od 1952 r. był kapelanem u Sióstr Benedyktynek w Sierpcu. Został pochowany na sierpeckim cmentarzu.

- ks. Jan Głazewski, proboszcz parafii Osmolin od grudnia 1938 r., został aresztowany 6 października 1941 r., udało mu się przeżyć więzienie w Dachau.

- ks. Stanisław Zawadzki, proboszcz w Pacynie, aresztowany został 30 września 1940 r. przez Niemców, wywieziony został do obozu w Dachau, został tam zamordowany.

- 7 grudnia 1939 r. został rozstrzelany na rynku Nowego Miasta Lubawskiego były proboszcz parafii św. Marcina w Osmolinie ks. Stanisław Sławiński. Funkcję proboszcza w Osmolinie pełnił w latach 1934–1938.

- ks. Leon Mossakowski, proboszcz w Zycku Polskim w latach 1937–1939, został aresztowany w październiku 1939 r., po uwolnieniu z więzienia w Radogoszczy koło Łodzi, został ponownie aresztowany, zmarł w obozie w Działdowie.

- Niemieccy żandarmi przypadkowo natrafili na ukrywającego się w Korzeniu koło Łącka ks. dr. Władysława Mąkowskiego, znanego historyka, dyrektora Archiwum Diecezjalnego i Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku, Wiceprezesa Towarzystwa Naukowego Płockiego. Kapłan został brutalnie pobity przez żandarmów z Łącka. Udało się go uratować leśniczemu z Korzenia Alojzemu Sokolowskiemu. Z jego pomocą ks. Mąkowski udał się do Generalnego Gubernatorstwa przez zieloną granicę w 1941 r. w okolicach Kiernozi.

- W 1942 r. został zamordowany w Mauthausen kleryk Zygmunt Skrzos, urodzony w Osmolinie w 1912 r. Mieszkał w Kielnikach koło Gąbina. Ukończył Liceum Ogólnokształcące im. Władysława Jagiełły w Płocku. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Warszawie. Współpracował z podziemiem w okolicach Gąbina. Został aresztowany w 1941 r.

Niemcy okazali w stosunku do powiatu gostyńskiego wyjątkową podłość. Nie tylko, że wymordowali prawie wszystkich księży proboszczów, to jeszcze zburzyli dwie piękne, okazałe świątynie niedawno wybudowane w Gostyninie i w Gąbinie.

Kościół św. Marcina w Gostyninie był zbudowany w latach 1913–1927 według projektu architekta Jarosława Wojciechowskiego. Do budowy przystąpiono pod koniec 1913 r. W święto patrona kościoła, 11 listopada 1913 r. arcybiskup warszawski ks. Aleksander Kakowski poświęcił kamień węgielny pod przyszłą świątynię. Budowę zakończono dopiero w 1927 r. Poświęcenia dokonał 15 maja 1927 r. biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski. Budowniczym kościoła był ks. dziekan i proboszcz gostyński Edward Szczodrowski. Dokładny opis przebiegu budowy gostyńskiej świątyni przedstawia Jolanta Bigus w książce *Ks. Edward Szczodrowski i jego dzieło. Historia gostyńskiego kościoła (1910–1941)*, Płock 2015.

Wybudowany kościół. Około 1925 r.

Zdj. 7. Nowo wybudowany kościół św. Marcina w Gostyninie. Rok 1925.

Źródło: J. Bigus, Ks. Edward Szczodrowski i jego dzieło. *Historia gostynińskiego kościoła (1910–1941)*, Płock 2015.

Ks. Edward Szczodrowski, dziekan i proboszcz gostyński.
Zdjęcie z płyty nagrobnej

Zdj. 8. Ks. Edward Szczodrowski, dziekan i proboszcz gostyński. Zdjęcie z płyty nagrobnej.

Źródło: J. Bigus, *Ks. Edward Szczodrowski i jego dzieła. Historia gostyńskiego kościoła (1910–1941)*, Płock 2015.

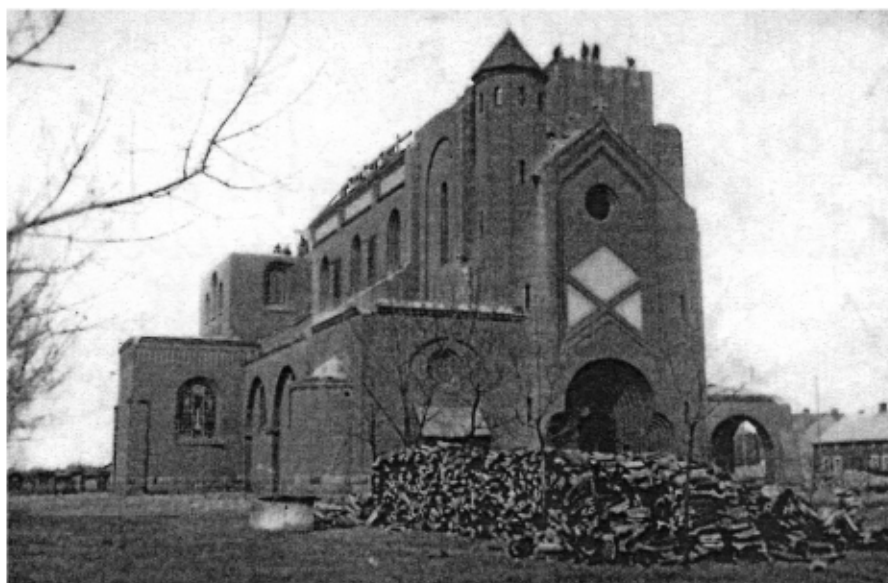
Jak pisze Roman Rzymkowski: *Wybudowany w Gostyninie kościół św. Marcina należał do grupy znakomych, ale nielicznych w Polsce neoromańskich budowli sakralnych, zrealizowanych w wyniku odwoływania się do tradycji niemieckich*¹⁵.

Również w Gąbinie przystąpiono w 1913 r. do budowy nowego kościoła w stylu neogotyckim, gdyż stara świątynia z pierwszej połowy XV wieku została zniszczona przez pożar w tymże 1913 r. Budowa nowego kościoła według projektu Józefa Piusa Dziekońskiego została zakończona w 1934 r. Wnętrza kościoła ozdobiono wspianą polichromią, zaprojektowaną przez znanego artystę płockiego Władysława Drapiewskiego¹⁶.

Oba kościoły, gostyński i gąbiński zostały zburzone podczas okupacji hitlerowskiej przez Niemców.

¹⁵ R. Rzymkowski, *Świątynia w wilhelmińskim stylu*, „Spotkania z Zabytkami” 2006, nr 2, s. 41. Zob. też M. Chudzyński, *Życie gospodarcze i kulturalne w powiecie gostyńskim w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2017, t. IX, s. 222–223.

¹⁶ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, s. 294, 412; B. Wrześcińska, *Potrzebny był kościół, więc go zbudowaliśmy*, Gąbin 2012, s. 16, 17; M. Chudzyński, *Życie gospodarcze i kulturalne w powiecie gostyńskim w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2017, t. IX, s. 223.

Zdj. 9. Burzenie kościoła św. Marcina w Gostyninie przez Niemców w 1941 r.

Źródło: J. Bigus, *Ks. Edward Szczodrowski i jego dzieło. Historia gostynińskiego kościoła (1910–1941)*, Płock 2015.

Niemcy przystąpili do rozbiórki gostynińskiego kościoła wiosną 1941 r. Ale już wcześniej dokonali profanacji Najświętszego Sakramentu, rozbito kościelne tabernakulum, skradziono monstrancję i historyczne kielichy, a także dzwony kościelne. Do rozbiórki zmuszano Żydów z gostynińskiego getta, a także Polaków. Cegiel z rozbiórki użyto do budowy domów dla Niemców przybyłych do Gostynina z Reichu. Domy były budowane przy ulicy Neue Heimat, obecnie ulica Nowa. Kamieniami z fundamentów kościoła brukowano między innymi drogę do Duninowa. Resztki zachowanych murów Niemcy późną jesienią 1941 r. wysadzili w powietrze. Jak piszą Autorzy ciekawej książki o męczeństwie kapłanów gostynińskich ks. Henryk Seweryniak i Łukasz Zieliński: *Zniszczenie nowego kościoła było wielkim ciosem dla parafian*¹⁷. Podczas okupacji w dekanacie gostynińskim splądrowano i poniszczono jeszcze kościoły we wspomnianej Soczewce, a także w Sokołowie, Solcu, Szczawinie i w Trębkach. W Dobrzykowie Niemcy zniszczyli piękną przydrożną kaplicę¹⁸.

¹⁷ Ks. H. Seweryniak, Ł. Zieliński, *Nikt nie ma większej miłości*, Płock 2009, s. 38–40. Zob. też: E. Szubska-Bieroń, *II wojna światowa i lata okupacji hitlerowskiej (1939–1945) w Gostyninie*, [w:] *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, s. 479–480; *Kościół Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Gostyninie*, oprac. J. Bigus, Płock 2018, s. 18–19; M. Osmalek, *Zarys dziejów parafii św. Marcina w Gostyninie*, „Rocznik Gostyniński” 2016, t. IV, s. 140; J. Matuszewski, *Okres II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, (w:) *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, (red.) M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 548–549.

¹⁸ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, s. 461–462; B. Wrześcińska, *Potrzebny był kościół, więc go zbudowaliśmy*, Gąbin 2012, s. 19–20.

Zdj. 10. Fragment Starego Rynku w Gąbinie z widokiem na kościół. Rok 1925.
Źródło: J. Szczepański, *Dzieje Gąbina do roku 1945*, Warszawa 1984.

Jak już wspomniałem, również kościół w Gąbinie zbudowany przez parafian w latach 1913–1934 po aresztowaniu ks. Władysława Turowskiego i jego wikariusza ks. Mariana Franciszka Żebrowskiego został zamknięty, a w latach 1941–1942 rozebrany. Będąc małym chłopcem, późną jesienią 1941 r. jechałem wraz z rodzicami na targ do Gąbina. Do dzisiaj mam przed oczyma straszny widok, jak dwaj robotnicy zrzucaли cegły na plac przykościelny z wielkiej wysokości kościoła. Podobnie jak w Gostyninie, cegły i inne materiały budowlane wykorzystano między innymi do budowy czterech bloków mieszkalnych przy ulicy Moniuszki, 17 domów dwurodzinnych przy ulicy Dobrzykowskiej i Alei 3 Maja¹⁹.

Trzeba jeszcze nadmienić, że Niemcy po zajęciu Gąbina we wrześniu 1939 r. podpalili gąbińską żydowską synagogę, a także zniszczyli w późniejszym czasie kościół ewangelicki w znacznym stopniu uszkodzony w czasie niemieckich bombardowań Gąbina we wrześniu 1939 r.

Podczas okupacji Niemcy dokonali profanacji Najświętszego Sakramentu. Jak podaje ks. M. M. Grzybowski: *Najbardziej szatański był wyczyn kreisleitera w Gostyninie, który wysypał komunikanty z puszek na stopnie ołtarza i podeptał je nogami*²⁰. Niemcy w zamkniętych kościołach urządzali magazyny zboża, tak było w Słubicach, Pacynie, Sannikach i Suserzu. W Szczawinie utworzyli skład wapna

¹⁹ W kronice parafii Gąbin znajdujemy szczegółowy zapis, co zrobiono z cegłą z rozebranego kościoła w Gąbinie. Zapis sporządził ks. Stefan Budczyński, proboszcz gąbiński w latach 1955–1974. Zob. B. Wrzesińska, *Potrzebny był kościół, więc go zbudowaliśmy*, Gąbin 2012, s. 20–21.

²⁰ Ks. M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo Diecezji Płockiej. Wiek XX*, t. I, Płock 2007, s. 419.

i torfu. W kościele dobrzykowskim umieszczono robotników, zatrudnionych przy regulacji Wisły. Trzeba też nadmienić, że Niemcy poniszczili prawie wszystkie krzyże i kapliczki przydrożne na terenie powiatu gostynińskiego.

Już na początku okupacji Niemcy usunęli z klasztoru w Mocarzewie koło Wólki Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego. Okupant w dawnym klasztorze umieścił początkowo specjalny ośrodek dla młodzieży z organizacji Hitlerjugend, a następnie specjalny ośrodek sanatoryjno-rehabilitacyjny dla żołnierzy Wehrmachtu, którzy byli ranni podczas działań wojennych, głównie na froncie wschodnim podczas najazdu niemieckiego na Związek Radziecki. Mieszkańcy mojej wsi Wólka Wysoka koło Sannik byli często świadkami ćwiczeń rekonwalescentów na drodze prowadzącej przez naszą wieś²¹.

References/Bibliografia

Bigus J., *Helenowski Wincenty (1893–1980), proboszcz i dziekan parafii św. Marcina w Gostyninie*, (w:) *Gostyniński Słownik Biograficzny*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2017, s. 122-123.

Bigus J., *Kaczyński Apolinary (1868–1941), proboszcz parafii św. Marcina w Gostyninie*, (w:) *Gostyniński Słownik Biograficzny*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2017, s. 147-148.

Bigus J., *Ks. Edward Szczodrowski i jego dzieło. Historia gostynińskiego kościoła (1910–1941)*, Płock 2015.

Chudzyński M., *Życie gospodarcze i kulturalne w powiecie gostynińskim w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2017, t. IX, s. 204-234.

Diecezja Płocka. Struktura personalno-administracyjna (Stan z dnia 1 października 1974 r.), Płock 1978.

(eg), *70. rocznica wydarzeń w Woli Łąckiej. Pamięć musi trwać*, „Tygodnik Płocki” 2009, nr 49 z 8 grudnia.

(eg), *Soczewka. Pomnik Księdza Kwiatkowskiego*, „Tygodnik Płocki” 2004, nr 43.

(eg), *W parafii p.w. św. Marcina. Promocja książki o męczennikach*, „Tygodnik Płocki” 2009, nr 49 z 8 grudnia.

Gostyniński Słownik Biograficzny, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2017.

²¹ J. B. Nyczek, *Gmina Sanniki...: Mocarzewo*, s. 176; Osmolin, s. 187.

Grzybowski M., *Diecezja płocka*, (w:) *Życie religijne pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, (red.) Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 406–427.

Grzybowski M. M., *Duchowieństwo Diecezji Płockiej. Wiek XX*, t. I, Płock 2007.

Grzybowski M., *Ks. Władysław Tomasz Mąkowski (1885–1945)*, (w:) *Ludzie TNP. Słownik biograficzny (1820–2020)*, Płock 1919, s. 138–142.

Grzybowski M. M., *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939–1945*, wydanie II, Włocławek–Płock 2002.

Grzybowski M. M., *Soczewka. Dzieje osady i parafii*, Płock 1994.

Konarska-Pabiniak B., *Droga krzyżowa gostyńskich księży*, „Tygodnik Płocki” 1990, nr 16 z 22 kwietnia, s. 3.

Konarska-Pabiniak B., *Gostynin. Szkice z przeszłości*, Gostynin 2004.

Konarska-Pabiniak B., *Pamięci ks. Kaczyńskiego i jego trzech wikarych*, „Głos Gostyński” 1999, nr 19.

Konarska-Pabiniak B., *Pamięci męczenników w sutannie*, „Głos Gostyński” 2009, nr 12, s. 5.

Konarska-Pabiniak B., *Tradycja Mazowska. Powiat gostyński. Przewodnik subiektywny*, Warszawa 2013.

Kościół Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Gostyninie, oprac. J. Bigus, Płock 2018.

Kwiatkowska M., *Korzeń. Dzieje świątyni i parafii w latach 1927–2017*, „Nasze Korzenie” 2017, nr 13, s. 56–63.

Lis W., *Martyrologia duchowieństwa diecezji płockiej podczas II wojny światowej*, (w:) *Studia Płockie 1975*, t. III, *Kościół Płocki XI–XX wieku. Jubileuszowa Księga Pamiątkowa 900-lecia Diecezji*, część I. Praca zbiorowa pod red. J. Kłoczowskiego, Płock 1975, s. 377–399.

Matuszewski J., *Okres II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, (w:) *Dzieje Gostynina i ziemi gostyńskiej*, (red.) M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 525–572.

Nycek J. B., *Gmina Sanniki. Przyroda. Dzieje. Społeczeństwo*, Płock 2011.

Osmalek M., *Zarys dziejów parafii św. Marcina w Gostyninie*, „Rocznik Gostyński” 2016, t. IV, s. 103–158.

Piętka W., *80. rocznica męczeństwa. Zburzony kościół, zabici księża*, „Gość Niedzielny”, „Gość Płocki” 2019, nr 48 z 1 grudnia, s. IV.

Piętka W., *W 80. rocznicę męczeńskiej śmierci. Jasny punkt odniesienia*, „Gość Niedzielny”, „Gość Płocki” 2019, nr 45 z 10 listopada, s. III.

Rzymkowski R., *Świątynia w wilhelmińskim stylu*, „Spotkania z Zabytkami” 2006, nr 2, s. 41.

Seweryniak H., Ł. Zieliński, *Nikt nie ma większej miłości. Męczeństwo kapłanów gostynińskich w latach II wojny światowej*, Płock–Gostynin 2009.

Sokołowski M., *Leśniczówka w Korzeniu jaką pamiętam*, „Nasze Korzenie” 2013, nr 4, s. 91-101.

Sumliński A., *Stulecie Kościoła Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Nowym Duninowie*, „Rocznik Gostyniński” 2016, t. IV, s. 197-216.

Szczepański J., *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin–Pułtusk 2013.

Szubska-Bieroń E., *II wojna światowa i lata okupacji hitlerowskiej (1939–1945) w Gostyninie*, (w:) *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, (red.) B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2010, s. 441-532.

Szymański M., *Gmina Słubice. Zarys monograficzny*, Płock 2010.

Waloch A., *Łącki Katyń*, „Gazeta Gostynińska” 1999, nr 24 z 17 grudnia.

Wojtasiak J., M. Żuchniewicz, *Ofiary dwóch totalitaryzmów na terenie gminy Szczawin Kościelny w latach 1939–1956*, „Rocznik Gostyniński” 2012, t. III, s. 223-242.

Wrzezińska A. M., *Ruch oporu ZWZ-AK w Obwodzie Gąbin*, Sierpc 2010.

Wrzezińska B., *Potrzebny był kościół, więc go zbudowaliśmy*, Gąbin 2012.

Ziemia płocka oskarża, hitlerowskie zbrodnie w lasach łąckich, oprac. J. Matuszewski, „Trybuna Mazowiecka” 1971, nr 310 z 29 grudnia.

Ziętek M., *Bohaterowie z Woli Łąckiej*, „Głos Gostyniński” 2009, nr 12.

Sytuacja Kościoła Katolickiego w powiecie gostyńskim podczas okupacji niemieckiej w latach 1939–1945

Streszczenie:

Opracowanie przedstawia sytuację Kościoła Katolickiego w powiecie gostyńskim w jego dwóch dekanatach: gostyńskim i gąbińskim podczas okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. W pierwszej części artykułu omówiono liczne aresztowania księży proboszczów, a także wikariuszy ze wspomnianych dekanatów oraz miejsca ich uwięzienia i męczeńskiej śmierci.

Druga część artykułu prezentuje zniszczenie dwóch kościołów parafialnych: w Gostyninie i Gąbinie w latach 1941–1942.

Słowa kluczowe: Kościół Katolicki, powiat gostyński, II wojna światowa, miejsca kaźni, KL Dachau

The situation of the Catholic Church in the Gostynin district during the German occupation between 1939 and 1945

Summary:

The study presents the situation of the Catholic Church in the Gostynin district in its two deaneries—Gostynin and Gąbin—during the German occupation in the years 1939–1945. In the first part of the paper numerous arrests of parish priests and vicars from the abovementioned deaneries are discussed as well as places of their imprisonment and martyrdom are described.

The second part of the paper presents the destruction of two parish churches in Gostynin and Gąbin in the years 1941–1942.

Key words: the Catholic Church, Gostynin district, World War II, places of torment and execution, concentration camp in Dachau